

Нигора Исраилова
АДЧТИ, немис тили назарияси ва
амалиёти кафедраси катта ўқитувчиси

БАДИИЙ АДАБИЁТЛАРДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ТАРЖИМА МУАММОЛАРИ

Аннотация: Бадиий адабиётларда фразеологизмларнинг таржима муаммолари таржима назариясининг бир қанча муҳим масалалари қатори мақол, матал, идиомалар, сўз ўйинлари ва образли ибораларни бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш муаммоси ҳам ғоят катта аҳамият касб этади.

А.Ф.Фёдоров бу соҳада ўз фикрларини қуйидагича баён этган: «Фразеология масалалари ва турли тилларда сўзларнинг ҳар хил бирикишига оид умумий муаммо, таржима амалиёти билан бирга, таржима назарияси учун ҳам ғоят муҳимдир», чунки турли тилларда маъноси бир хил бўлган сўзларнинг маъно ва услуб функциялари бир-биридан тафовут қилиши, турли тилларда бундай сўз бирикмаларнинг фарқ қилганлиги учун, таржима амалиётида катта мушкуллик туғдириб, назарий жиҳатдан ҳам жуда катта қизиқиш уйғотади.

Таржимада муаллифлар услуби ва миллий колоритни акс эттириши, аниқ ва эркин таржима тушунчаси, образ ва қаҳрамонларнинг тил хусусиятларини таржимада бериш, адекват бадиий таржима яратиш ва бошқа ўнлаб жумбоқлар мақол, матал ва идиоматик ибораларни таржима қилиши масалалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Фразеологик ибораларни таржима қилиш жуда мураккаб иш. Кўпгина ёзувчи шоир ва олимларнинг асарларида бу нарса кенг ёритиб берилган. А.Бинович қуйидагича ўз фикрини ифодалайди ... «таржимонга ғов бўладиган нарса ҳар қандай ибораларни тўғри таржима оқибатида келтирадиган маъноси уларни ташкил этган компонентларнинг ҳозирги вақтдаги маъносидан келиб чиқмайди».

Ўзбек таржимашунослик намоёндалардан бири У.Т.Турсуновнинг эса «Ўзбек тили фразеологизмларнинг таркиби, бойиш манбалари ва йўллари ҳақида» то ҳозиргача биронта ҳам тадқиқот йўқ. Олий ўқув юртлари дастурларида «Ҳозирги ўзбек тили» курсининг бутун бир бўлими ҳақиқатда ёритилмай келмоқда, бу эса жуда ачинарли фактдир» дейди.

Таржима назариясининг фразеология ва идиоматика муаммоларини ўрганиш натижалари лексикология учун қимматли материал беради, бадиий таржима туфайли тилнинг фразеологияси бойида, бадиий асар тилида ифодаланган миллий руҳни акс эттиришда фразеологиянинг роли катта, мақол, матал ва идиомаларни бузиб таржима қилиши асар тилини нурсизлантиради ва унинг бадиий қийматиға путур етказади.

А.В.Федоров “Таржима назариясига кириш” номли асарида фразеологик ибораларни таржима қилишнинг қуйидаги усулларини кўрсатади.

- 1) Фразеологизмларни – таркибдаги сўзларнинг (объектларнинг) маъноси айнан сақлаган холда-аниқ таржима қилиш.
- 2) Асл нусхадаги фразеологик иборалар таркибидаги сўзларнинг мазмунини ёки шаклини бирмунча ўзгартириб таржима қилиш.

3) Асл нусхадаги фразеологик бутунликларни асар таржима қилинаётган тилда ҳақиқатда мавжуд бўлган муқобил билан алмаштириш.

Муалифнинг кўрсатишича, фразеологизмни таржима қилишнинг биринчи ва иккинчи усуллари қўл келмаган тақдирда, уларни таржима тилида мавжуд бўлган кўчма маъноли бирикмалар билан алмаштириш маъқул. Бу таржимада катта ўрин эгаллайди. Қандай ҳолларда, фразеологизмнинг қайси қатламларида уларнинг объектлари бир-бирига мувофиқ келади, бунинг сабаб ва оқибатлари нимадан иборат? Қуйида ана шу масалалар атрофлича фикр юритилади.

Бирикманинг объектини ҳамиша сақлашга интилиш ғализлик туғдирса, аксинча, ҳар қандай ҳолларда ҳам уларни ўзбекча аъъанавий объектлари билан алмаштиравериш матнга маҳаллий, миллий бўёк беришга сабаб бўлиши мумкин.

Демак, таржимада бирикманинг объектини ўрганиш уни қайси йўл билан таржима қилиш лозимлигини белгиловчи омиллардан биридир. Чунончи, уни аниқ таржима қилиш керакми, ўзбекча эквиваленти ёки муқобили билан алмаштириш лозимми, ёхуд бошқа йўллар билан акс эттириш маъқулми деган масалаларнинг белгилашда бирикма объектнинг аҳамияти катта; фразеологизм объекти уни қандай таржима қилиш кераклигини белгиловчи нарсадир.

Иккинчи томондан, объектлари ҳамда шакллари бир-бирига жуда мувофиқ келадиган айрим фразеологизмлар мазмунан бир-бирларининг ўрнини коплай олмаслиги мумкин. Ана шундай ҳолларда баъзан сохта эквивалентлар ҳам ишлатилиб юбориши хафли туғилади. Кўп ҳолларда таржимон бирикмани механик равишда унинг объектларига қараб таржима қилиб, бадий ифодада ғализликка ва тил сунъийлигига йўл қуяди.

Демак, бирикмани объекти уни қандай таржима қилмаслик кераклигини ҳам белгиловчи омиллардан биридир.

Кўп таржимонлар фразеологик бирикманинг аниқ эквивалентини тополмай, ҳар хилликка йўл қўйган чоғларида ҳам, бари бир асарнинг кейинги нашрларида ёки бошқа асарларни таржима қилганларда ўзбек тилидан ўша бирикмаларнинг маъзани очадиган муқобил топиб ишлатишга ҳаракат қилганлар. Сўз каби, идиоматик иборалар, ҳар хил контекст ичида турли-туман маъно оттенкаларини олиб келиш мумкин. Бундай ҳолларда улар шубҳасиз, ўша контекст талаб қилган маънога мувофиқ вариант билан таржима қилиши даркор. Масалан, Гётенинг «Ёш Вертернинг изтироблари» романида «Schafft mir diese Strohmänner vom Helse!» ибораси Я.Эгамова томонидан ўзбек тилига «мени бундай бефарқликдан халос этинглар» тарзида таржима этилган. Таржимон ўша контекст талаб этган мазмун ва моҳияти асосида ўгирган.

Чет тилидан фразеологик ибораларни уларнинг ўзбек тилидаги муқобиллари билан бериш керакми? Ёки уларни сўзма-сўз таржима қилган маъқулми? Аввало, агар ҳамма фразеологизмларни сўзма-сўз таржима қилиб бўлганда эди, фразеология муаммоси ҳам бўлмасди.

К.Чуковский шундай фикрни илгари суради: «Гейне асарида: «Қуйган мушук қайноқ қозондан кўрқар!» дейилган экан, уни: “Чўчитилган қарға бутадан кўрқар” деб таржима қилиб бўлмайди». Немис тилида бу ибора «Das gebrannte Kind fürchtet das Feuer» деб берилди. Ўзбек тилида “сутдан оғзи қуйган, қатикни ҳам пуфлаб ичар” дея ифодаланади. Аммо, улар сўзма-сўз таржима қилиш натижасида ўзлашиб кетиши мумкин. Бундай таржима она тилини бойитади, китобхон тасаввурини кенгайтиради.

Шеърый асардан ҳам мисолларни кўриб чиқайлик. Гетенинг “Фауст” асарида: “Viel Irrtum und ein Funkchen. Wahrheit so wird der beste Trank gebräut”. Ўзбек тилига эса Э.Вохидов томонидан куйидагича таржима этилади:

“Ёлғонни дўндилинг, қайнангу, жўшинг

Лекин оғиз рост гап ҳам қўйинг

Шунда сиз тайёрлаб узатган шарбат

Хам арзон бўлади, хам жонга лаззат”.

Контексуал маънога эга бўлган “шарбат тайёрламок” немис тилидан “Trank bräuen” фразеологик иборасига тўла мос тушган ва сўзма-сўз мохирона ўгирилган.

Бироқ, бошқа тилларда шундай фразеологизмлар мавжуди, уларда келиб чиқадиган ҳикмат хижжалаб қилинган таржима ичидаги сўзларда ўз инъикосини топмайди. Шундай қилиб, бошқа тиллардаги кўплаб фразеологизмда акс этган хикматни уларнинг она тилимиздаги муқобиллари билан алмаштириш воситасидагина рўёбга чиқариш мумкин. Маълумки, бирикманинг муқобил вариантлари контекст ичида маъно жихатидан тўғри келса, аммо шаклан ва уларнинг объектлари мувофиқ тушмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Умархўжаев М.Э. Олмон тили лексикологияси ва фразеологияси. Андижон 2010. – 150 с.
2. Бинович Л. Э., Гришин Н. Н. Немцкий-русский фразеологический словарь М., 1975, - 856 с.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати Т., 1992. – 358 б.
4. Авалиани Ю. Ю. и др. Фразеологические варианты в идиоматике. В сб. «Вопросы фразеологии» Сам. гос. унив.1965. с. 54-58.
5. Есенбаев З., Яшин К. Таржима санъати. Мақолалар туплами. Т., 1976. – 285 б.
6. Жураев. К. Таржима санъати Т., 1982. – 87б.
7. Эргашева Д. И. К методическому вопросу анализа учебников в преподавании иностранных языков // Педагогическое мастерство: мат-лы II Междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). М.: Буки-Веди, 2012.
8. Kazakbayeva D. Typology of the constituents of the semantic field of the concept of “ear” in English and Uzbek. SOI: 1.1/TAS. DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online). Year: 2021. Issue: 11. Volume: 103 Published: 30.11.2021
9. Kazakbayeva, D. (2021). THE WORDS WITH THE SEMANTICS OF «EAR» PRAGMATIC PROPERTIES IN THE UZBEK LANGUAGE. InterConf, (72). вилучено із <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/14143>
10. D. Kazakbayeva, S. Qodirov. Ingliz va o'zbek tillarida "quloq" semantic maydoni konstituentlari tipologiyasi, Science and education 2 (4), 2021, p441-452
11. Shukurdinovna, Shamatova O., and Kazakbayeva D. I. Kizi. "Pedagogical Problems of Creating English Textbooks." JournalNX, vol. 7, no. 1, 2021, pp. 109-112.
12. Сущность речевой культуры при обучении иностранному языку. Дильфуза Илхамовна Эргашева. Молодой ученый, 316-317, 2010
13. Kazakbayeva, D., Shokirov, Sh., & Mamatkulov, A. (2021). Research on lexicalsemantic field of “ear” in different structural languages. Philosophical readings 13, 2283-2289.

14. ИШАНЖАНОВА, М. ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК БАДИИЙ МАТНЛАРИДА МАКОН ДЕЙКСИСЛАРИНИНГ СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI*, 2020,[1/1] ISSN 2181-7324.
15. Mumtoza, A., & Munosibxon, I. (2023). COMMUNICATION IS THE BASIS OF THE COMMUNICATIVE METHOD. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(11), 194-196.
16. Молчанова Г. Г. Семантика художественного текста. Т., 1988. – 187, -178 с.